

w niezwykle skomplikowanych zdaniach oraz znaczeniowa złożoność autorskiej intencji. Trzeba bowiem wspomnieć o tym, że Siniawski-Terc w wywiadzie udzielonym L. Martinezowi tłumaczowi tego utworu na francuski, określił swe dzieło powstałe w obozie, jako akt ostatniej spowiedzi”, a Puszkina jako „pretekst” do katartycznych rozmyślań podczas „spacerów z poetą”. Ten fakt dodatkowo rozjaśnia zarówno całościowo, jak i w szczegółach, przesłanie dzieła.

Oczywiście, w tłumaczeniu utworu można było pójść jeszcze dalej, co niekiedy zaistniało w dokonanym przekładzie, i odrzucić kurczowe trzymanie się skomplikowanej frazy Terca, na przykład uwalniając się od składniowych rygorów oryginału, czy nawet posegregować akapit tak, aby zawarta w nim myśl stała się bardziej wyrazista i zrozumiała. Tłumaczka zachowała w tym wypadku rozsądne proporcje, nie rezygnując z dbałości o kształt zdania pierwowzoru i dochowując wierności tekstowi.

Bardzo dobrze się stało, że to znane dzieło Terca zostało przełożone teraz w Polsce i jak wiele wcześniejszych polskich tłumaczeń jego tekstów, powstałych w kręgu „Kultury Paryskiej” w latach 50. i 60. XX wieku, ma szansę wejścia w nasz obieg literacko-kulturowy.

Anna Woźniak
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL
e-mail:anewoz@kul.lublin.pl

PALEOTYPIA POŁUDNIOWOSŁOWIAŃSKA – OPIS, PERSPEKTYWA, PRZEKŁAD*

IVAN PETROV, *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV–początek XVII wieku)*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2015, ss. 268.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rh2017.65.7-12>

Recenzowana publikacja łódzkiego paleoslawisty Ivana Petrova pt. *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk. Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV–początek XVII wieku)*, wydana nakładem oficyny Uniwersytetu Łódzkiego w 2015 roku to ważna i obowiązkowa lektura dla czytelnika zainteresowanego kulturą i językiem dawnej Słowiańszczyzny południowej, to wartościowa oferta także, a może przede wszystkim dla

---

* Publikacja powstała w związku z realizacją projektu pt. *Recepcja piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu „Slaviae Orthodoxae” w Polsce – historia i bibliografia twórczości przekładowej*, realizowanego w Centrum Ceraneum Uniwersytetu Łódzkiego. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS2/03827.

środowiska polskich i zagranicznych badaczy słowiańskiego średniowiecza. Warto dodać, że publikacja stanowi zwieńczenie wieloletnich badań Autora nad pierwszymi inkunabułami i starodrukami cyrylicznymi, pochodzącymi z terenów słowiańskich, przede wszystkim zaś z obszaru bałkańskiego. Już na wstępie należy z uznaniem odnieść się do dokonanego przez Autora wyboru problematyki, podjętego trudu objęcia rozległego obszaru kulturowego, przedstawienia wielokierunkowych i skomplikowanych zależności w przestrzeni językowej; a także wysiłku eksploracji i omówienia zróżnicowanego materiału źródłowego wymagającego wyjątkowo wysokich kompetencji badawczych.

Książka stanowi przemyślaną, spójną prezentację paleotypii słowiańskiej powstającej od końca XV do początku XVII wieku, która została potraktowana jako szeroki kontekst rozwoju bułgarskiego języka literackiego. Oczywiście jest takie odniesienie z racji historycznego procesu kształtowania się poszczególnych redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego, wyłonienia w jego obrębie wariantu starobułgarskiego; naturalna jest tu również koncentracja refleksji wokół określonego odcinka czasowego ze względu na ewolucyjnie zachodzące zjawisko rodzenia się i rozkwitu paleotypii cyrylicznej, z racji ujawniających się zmian – początkowej koegzystencji, influencji tradycji rękopiśmiennej i rozwijającej się praktyki drukowania ksiąg, a w końcu stopniowego zastępowania manuskryptów starodrukami.

Zasadniczym przedmiotem rozważań jest więc – jak sygnalizuje sam Autor – „historia zewnętrzna bułgarskiego języka literackiego we wczesnej dobie przednarodowej (przedodrodzeniowej), zaliczanej przez większość badaczy do tzw. okresu przejściowego (mieszanego)” (s. 9), co należy przyznać, było wysiłkiem podwójnym; z jednej strony wielu trudności nastręcza sam materiał źródłowy – obszerny, niejednorodny i o różnej proveniencji, z drugiej – wysoce problematyczna jest sama sfera teoretyczna, metodologiczna, periodyzacyjna, terminologiczna, związana z omawianą fazą bułgarskiej historii językowej. Warto podkreślić, że poprzez wybór problematyki i zastosowaną strategię książka wpisuje się w określony nurt badawczy, tj. w systematyczne i syntetyczne rozważania na temat języków południowosłowiańskich, w tym przede wszystkim języka bułgarskiego. Jednak ze względu na dużo szersze, niż w dotychczasowych omówieniach, ujęcie problemu, a także na kulturowe ukontekstowanie, wyjście poza utarte schematy opisu języka i jego historii, a tym samym poza ramy tradycyjnej i mocno skostniałej już praktyki językoznawczej, książka łódzkiego paleoslawisty stanowi o wiele bardziej atrakcyjną i pełniejszą merytorycznie ofertę poznania czy pogłębienia wiedzy na temat rozwoju bułgarskiego języka literackiego. Wartością publikacji jest więc komplementarne ujęcie zagadnienia, co możliwe było dzięki przyjętej rozległej perspektywie badawczej, strategii humanistycznej wszechstronności oraz eksploracji obszernego korpusu źródłowego. Warto nadmienić, że Autor nie ogranicza pola badawczego li tylko do paleotypii bułgarskiej, lecz sięga także po druki cyryliczne z obszaru serbskiego czy rumuńskiego, a w ten sposób również utrwała i popularyzuje koncepcję piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego jako przestrzeni wspólnotowej pod względem języka i modelu kultury, strefy wzajemnej influencji i cyrkulacji konstrukcji, schematów narracyjnych, idei, motywów.

Książka Ivana Petrova stanowi rzetelny, krytyczny przegląd i opis paleotypii południowosłowiańskiej. Jak zostało powiedziane, jest poświęcona historii zewnętrznej bułgarskiego

języka literackiego we wczesnej fazie przednarodowej (przedodrodzeniowej), którą większość badaczy określa jako tzw. okres przejściowy lub mieszany. Warto dodać, co eksponuje także sam Autor, że faza ta stanowi czas wyraźnego zamierania tradycji staro-cerkiewno-słowiańskiej i jednoczesnego ujawniania się procesów kodyfikacyjnych oraz pojawiania tzw. nowożytnych tekstów. Rozważania koncentrują się właśnie wokół zjawisk, które legły u podstaw kształtowania nowożytnych języków literackich kręgu *Slaviae Orthodoxae*, a badanie starodruków słowiańskich miało w nich kluczowe znaczenie, stanowiąc element opisu i interpretacji problemu. Zgodnie z zamierzeniem – wyartykułowanymi deklaracjami, Autorowi w pełni udało się osiągnąć postawione cele badawcze, tj. dokonać redefinicji pojęć i terminów, która okazała się konieczna w aspekcie dalszych badań paleoslawistycznych; sporządzić krytyczny przegląd i omówienie dotychczasowego stanu badań nad tekstami źródłowymi, opisać korpus drukowanych tekstów, rozpoznać i wskazać tradycje oraz konteksty paleotypii południowosłowiańskiej. Należy zwrócić uwagę, że prócz realizacji zadań, co było wielkim wyzwaniem naukowym, któremu Autor podołał znakomicie, książka zawiera wiele ważnych wskazówek związanych z przyszłymi możliwymi perspektywami badawczymi, postulatów dotyczących m.in. szerszego uwzględniania korpusu źródłowego w opracowaniach na temat rozwoju i relacji języka nowo-cerkiewno-słowiańskiego oraz języków narodowych.

Publikacja składa się z trzech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazu wydanych źródeł oraz aneksu zawierającego teksty anagraficzne, pochodzące z inkunabułów południowosłowiańskich, w polskim tłumaczeniu specjalnie dla tej monografii wykonanym przez Aleksandra Naumowa. Książka stanowi przemyślaną, spójną prezentację paleotypii południowosłowiańskiej, jej struktura jest logiczna, narracja czytelna i głęboko osadzona w nurt badań paleoslawistycznych. Interesująco przedstawia się część wprowadycyjna rozprawy, która stanowi syntetyczne omówienie i uzasadnienie wyboru obszaru badawczego, zarys podstawowych problemów i kierunków naukowej eksploracji, a także autorską enuncjację na temat organizacji samej rozprawy.

Pierwszy rozdział pt. „Język cerkiewnosłowiański i jego wpływ na bułgarski: koncepcje opisu i interpretacji” stanowi ekspozycję istotnych w nauce problemów teoretycznych, metodologicznych i terminologicznych, występujących w badaniach dotyczących historii języka bułgarskiego, zwłaszcza obejmujących przednarodowy okres jego rozwoju. Autor dokonał również krytycznego przeglądu funkcjonujących w obiegu naukowym opracowań i przyjętych w nich metodologicznych ścieżek opisu języka cerkiewnosłowiańskiego, zwracając uwagę na wiele wciąż kłopotliwych kwestii związanych z modelami opisowymi tego języka, przede wszystkim na ich niejednorodność w obszarze definicyjnym, co stawia przed badaczami wciąż te same zadania konkretyzacji, to zaś w jakiejś mierze spowalnia rozwój samej paleoslawistyki. Naturalnie problem ten wykracza poza zarysowane cele monografii, dlatego Autor pozostawił go w sferze postulatywnej, sygnalizując potrzebę całościowego zebrania, krytycznego przedstawienia oraz usystematyzowania propozycji i poglądów badawczych na ten temat. W tej części refleksja koncentruje się także na ważkim zagadnieniu, jakim jest relacja języka staro-cerkiewno-słowiańskiego i wyrosłego na jego gruncie fenomenu, jakim jest język nowo-cerkiewno-słowiański.

Rozdział drugi pt. „Inkunabuły i starodruki cyryliczne: zagadnienia taksonomii i nomenklatury” został poświęcony typologii i klasyfikacji drukowanych tekstów źródłowych oma-

wianego okresu. Autor zwrócił uwagę na panujące w nauce nieuporządkowanie, swego rodzaju chaos w przestrzeni pojęciowej i praktyce badawczej, wskazał na niejednorodność rozumienia terminów takich, jak: inkunabuł, starodruk, pierwodruk, paleotyp, sygnalizując konieczność doprecyzowania, ujednoczenia tych terminów oraz stosowanej metodologii. W tym rozdziale znajduje się obszerny, komentowany przegląd opracowań na temat paleotypii południowosłowiańskiej oraz tekstów anagraficznych. To właśnie te ostatnie, jak się zdaje, stanowią jeden z ważniejszych problemów poruszonych w tej części rozważań. Autor podniósł kwestię wysokiego zróżnicowania definicyjno-genologicznego, niejednoznaczności, a często nieprecyzyjnego w nauce oznaczania tych właśnie tekstów (krótkich form, mikroutworów), jakimi są zapisy, napisy, dopiski, inskrypcje, marginalia, kolofony. Znalazł się tu także postulat skierowany do szerokiego środowiska paleoslawistycznego (zwłaszcza historyków literatury) o ustalenie konstytutywnych cech gatunkowych mikrotekstów, co wydaje się ważne w kontekście badań zarówno literaturoznawczych, jak i językoznawczych. Dokonany został tu też przegląd stanowisk badawczych, obecnych w bułgarskiej paleoslawistyce opinii na temat krótkich form literackich, który ewidentnie potwierdza ich niejednorodność terminologiczną. W świetle tej relatywnie dużej niejednorodności Autor przyjął pojemny znaczeniowo termin *anagraf*, który w ostatnim czasie zaproponowała bułgarska badaczka Marijana Cibranska-Kostowa. Pojęcie to oznacza dodatkowe mikroteksty, odrębne wobec paleotypu, w jakim się znajdują, najczęściej istniejące w formie przedmów i posłowi.

Tę część rozważań wieńczy prezentacja klasyfikacji i periodyzacji bułgarskich paleotypów, oparta na ustaleniach Iwana Bogdanowa, czyli wydzielenia korpusu źródłowego, a dokładnie jego podziału według wydań: rumuńsko-bułgarskich (XVI-XVII w.), weneckich (XVI w.), bułgarsko-katolickich (XVII i XVIII w.), słowiano-bułgarskich (XVIII w.). Autor omówił poszczególne grupy, wskazując mankamenty tej systematyzacyjnej konstrukcji, zwracając uwagę głównie na jej anachroniczność i przyjęty – narodowy – klucz doboru oraz opisu źródeł. Co ważne, nie poprzestał on jednak na krytyce, lecz wysunął nową propozycję nawiązującą do roli i historii języka cerkiewnosłowiańskiego i nowo-cerkiewno-słowiańskiego. Koncepcja opiera się na wydzieleniu tradycji głównych i kontekstowych, jej założeniem jest przede wszystkim ulokowanie dziejów paleotypii bułgarskiej w kontekście związanym z powstawaniem i funkcjonowaniem języka nowo-cerkiewno-słowiańskiego.

Trzeci, ostatni rozdział książki, zatytułowany „Południowosłowiańska paleotypia cyryliczna w XVI w.: podstawowe tradycje i konteksty źródłowe”, został pomyślany jako prezentacja starodruków południowosłowiańskich od końca XVI do połowy XVII stulecia. Głównym celem stało się tu uporządkowanie informacji, inwentaryzacja i kontekstowa charakterystyka drukowanego korpusu źródłowego z okresu poprzedzającego pojawienie się pierwszych gramatyk. Rozważania składają się na szczegółowe omówienie historii cyrylicznej paleotypii południowosłowiańskiej od jej narodzin do początków XVII wieku, z uwzględnieniem źródeł o różnej proveniencji. Ta część publikacji stanowi ekspozycję oraz opis tradycji podstawowych i pobocznych, przedstawiona została inkunabulistyka gła-golicka, cyryliczna – krakowska i cetyńska, paleotypia rumuńsko-bułgarska (pierwszego, drugiego i trzeciego etapu), paleotypia cyryliczna w Wenecji, paleotypia serbska, paleotypia cyryliczna wschodniosłowiańska.

W podsumowaniu Autor dokonał rekapitulacji wcześniejszych ustaleń, ale też zgłosił szereg postulatów, wskazał ważne perspektywy dla dalszych badań paleoslawistycznych zarówno nad dawną kulturą, literaturą, jak i językiem obszaru *Slaviae Orthodoxae*.

Znajduje się tu zasadniczy apel o zmianę podejścia, w jakim zwykle rozpatrywany jest wpływ języka cerkiewnosłowiańskiego na bułgarski, mowa jest między innymi o potrzebie wyzwolenia refleksji z nadal dominujących schematów opisu w kategoriach kontaktów językowych. W tej części wytyczone zostały też pewne ścieżki dalszej eksploracji i omawiania problemu słowiańskiej (w tym południowsłowiańskiej) paleotypii, której badanie powinno opierać się na konfrontacji języka paleotypów reprezentujących daną tradycję, porównanie języka tekstu głównego konkretnego paleotypu i języka znajdującego się w nim anagrafu, szersze zestawienie i analiza tekstów anagraficzných, pochodzących z paleotypów różnych tradycji, wreszcie także konfrontacja języka paleotypów z językiem właściwej tradycji rękopiśmiennej.

Merytoryczne rozważania zamyka obszerny katalog bibliograficzny, na który składają się najważniejsze i przełomowe opracowania z zakresu paleoslawistyki, językoznawstwa, literaturoznawstwa, a także z obszaru szeroko pojętej kultury. Dopełnieniem bibliografii oraz suplementem zasadniczych rozważań jest wykaz wydań tekstów źródłowych, odpowiadający wcześniejszej prezentacji paleotypii. Podsumowującą i uzupełniającą część książki wieńczy rozległy aneks zawierający teksty anagraficzne (przedmowy, postawia i kolofony) z południowsłowiańskich cyrylickich inkunabułów i starodruków w przekładzie na język polski. Ten segment publikacji jest szczególnie interesujący i wartościowy, gdyż mieści w sobie ważne z wielu punktów widzenia teksty anagraficzne, pochodzące z zachowanych cyrylickich południowsłowiańskich druków od końca XV do początku XVII stulecia. Warto nadmienić, że część tych mikroutworów doczekała się już tłumaczenia na język polski, jednak spora ich liczba zaistniała w przekładzie dopiero na okoliczność wydania omawianej książki. Co więcej, ich translacji dokonał wybitny paleoslawista i tłumacz wielu dzieł cerkiewnosłowiańskich Aleksander Naumow, którego kompetencje, wrażliwość i osobiste uczestnictwo w kulturze kręgu *Slaviae Orthodoxae*, dają tej prezentacji tekstowej gwarancję najwyższej jakości. Publikacja posiada więc, zwłaszcza ze względu na tę część, dodatkowy i niezwykle istotny walor popularyzacji piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego, stanowi bowiem ofertę nie tylko dla specjalistycznego grona odbiorców, ale też dla zwykłego czytelnika na co dzień nieobcuującego z tego typu tekstami. Dzięki temu wpisuje się ona w praktykę translologiczną, rozumianą jako działanie dialogiczne, zdarzenie hermeneutyczne i komunikacyjne, akt przybliżania materiału źródłowego, jego recepcji w przestrzeni polskiej kultury. Wypada przy tym dodać, że jest to godny pochwały trud przedstawiania tekstów niełatwych w odbiorze, nieznanymi czy też dość słabo obecnymi w obiegu czytelnictwem, choćby z uwagi na wiele barier – przeszkód natury językowej, kulturowej, historycznoliterackiej itd.

Należy tu zatem podkreślić swoistą służebność książki Ivana Petrova, która wpisuje się także właśnie w nurt współczesnego przekładoznawstwa, pojmowanego w kategoriach zbliżania kultur, tradycji, przedstawiania nieznanymi modeli opisu rzeczywistości społeczno-kulturowej, włączania ich w przestrzeń kultury docelowej, w tym przypadku w polski obieg poznawczo-odbiorczy. Warto nadmienić, że z powodzeniem tę publikację można także potraktować jako swoistą propozycję omówienia obecności i znajomości piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego w Polsce, łączyć z realizowanym – m.in. przez Autora monografią – projektem nt. *Recepcji piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu Slaviae Or-*

thodoxae w Polsce – historii i bibliografii twórczości przekładowej, którego celem jest systematyczny opis dziejów recepcji literatury cerkiewnosłowiańskiej i ludowej na podstawie istniejących przekładów w języku polskim, sporządzenia ich wykazu, czyli *de facto* zarysowania historii tłumaczonej w Polsce literatury Słowian prawosławnych, w tym wypadku składających się na nią kilku literatur: starobułgarskiej, staroserbskiej, staroruskiej, a także twórczości ludowej.

W końcu, godzi się dodać, że wszystkie znajdujące się w książce tłumaczenia zostały wykonane na podstawie utworów źródłowych, nierzadko z wykorzystaniem samych paleotypów (ich digitalnych wersji), a ponadto cały korpus został przez Autora książki w czytelny sposób uporządkowany poprzez wskazanie imion drukarzy i miejsc wydania, opatrzenie paleotypów tytułami i datacjami, a także odnotowanie numerów kart, na których znajdują się poszczególne anagrafy. Ten segment publikacji stanowi zatem interesującą i ważną prezentację w kontekście popularyzacyjnym, a jednocześnie jest suplementem intencjonalnie skonstruowanym i skorelowanym z poprzedzającymi rozdziałami merytorycznymi monografii.

Reasumując, a właściwie zbierając wyrażone w całej recenzji komplementy, należy stwierdzić, że książka Ivana Petrova to ze wszech miar ważna propozycja naukowa, lektura wymagająca szerokich kompetencji naukowych, uruchomienia potencjału intelektualnego i poznawczego oraz wrażliwości; wreszcie to publikacja potrzebna w aspekcie rozwoju badań paleoslawistycznych, wnosząca istotny wkład w tę dyscyplinę. W dużej mierze wypełnia ona bowiem znaczącą lukę w dotychczasowej refleksji nad paleotypią cerkiewnosłowiańską, oferuje wiele niezbędnych rozstrzygnięć kontekstowych, terminologicznych, metodologicznych, a przez to ma szansę w przyszłości niejednokrotnie stać się swoistym punktem odniesienia dla innych badaczy dawnego piśmiennictwa obszaru *Slaviae Orthodoxae*. Bezdyskusyjnie dodatkowym walorem tej propozycji wydawniczej jest przyjęta, choć niewyrażona *expressis verbis*, perspektywa kulturowa, wyeksponowanie kontekstów kulturowych w miejsce czysto językoznawczej analizy tekstów źródłowych, przez co opracowanie stanowi nową jakość, wpisuje się w nowoczesny nurt studiów nad kulturą, piśmiennictwem i językiem dawnych zabytków słowiańskich. To zaś jest właśnie znaczącym wkładem w dyscyplinę, wartościową ofertą nie tylko dla grona paleoslawistów, lecz także dla szerokiego środowiska uczonych humanistów. Co więcej, sposób prezentacji, przyjęta strategia opisu oraz przystępna narracja powodują, że publikacja Ivana Petrova może być ciekawą lekturą także dla odbiorcy niewyspecjalizowanego.

Izabela Lis-Wielgosz
Zakład Literatur Południowosłowiańskich,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: liswielg@amu.edu.pl